

стріляли. Нарешті виявилось, що було спалено 534 будинки з усіма господарськими спорудами, згоріло 2 дітей і одна літня людина, багато худоби і птиці. Якщо ж комусь вдалося що-небудь вихопити з вогню, то учасники цього загону, який виявився експедиційною трійкою, всі ці речі забирали і вивозили за село. Особливої уваги заслуговує той факт, що члени трійки брали у деяких селян викуп і не підпаливали їхні будинки. У результаті залишилося без житла 1840 жителів села, з них більшість були бідняками без хліба, одягу, худоби²³. І не дивно, що з села Попова Гребля, за неперевіреними чутками місцевих жителів пішло в повстанські загони 700 молодих хлопців, які в бою з червоними частинами в с. Кидрасівка Устянської волості чотири рази ходили в атаку, чого раніше не траплялося²⁴.

Крім каральних загонів в районі найбільш запеклого опору селян нововведенням радянської влади направлялися ревтрійки, які за вказівками з губвійськнаради вершили там свої чорні справи. Так, Подільська губвійськнарада, беручи до уваги, що "бандитами" в Літинському районі вбито цілий ряд відповідальних працівників, в тому числі й тов. Литвиненка, пропонує Літинській ревтрійці розстріляти не менше 10-ти чоловік з числа підозрюваних куркулів, незалежно від наявності винних в бандитизмі²⁵.

Аналізуючи хиби у проведенні аграрної політики більшовицької партії тих років, Наркомзем України Д. Мануйльський згодом писав, що після Жовтневої революції більшість керівних товаришів у республіці легковажно поставились до проблем реорганізації села, вважаючи, що досить створити кілька сотень радгоспів і інших колективних господарств на селі, і справу колективізації сільського господарства буде вирішено. Наслідком цієї легковажності була велика кількість штучно створених радгоспів і комун, хоча відповідних об'єктивних умов для цього в республіці ще не було, що й призвело до страшенно обурення й масових виступів селянства.

Отже, повстанський селянський рух ширився там, де найбільше відчувався комуністичний тиск на населення, що само по собі викликало незадоволення і обурення народних мас. Селянство обурювалося і противилося не самій комуністичній політиці, а тим, в який спосіб вона проводилася. По суті, це була політика окупаційної влади. Форми і методи діяльності такої влади дискредитували в масах саму комуністичну ідею. "Окупаційний характер цієї влади призводить до дискредитації комуністичної ідеї її ж агентами і провідниками"²⁶.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА.

1. Федулин А., Денисов Ю. Так жить повсюдно нельзя // Слово. - 1991. - № 7.-0.77-78; 2. Там же.-С.78; 3. ДАВО.-Ф.Р.-925.-оп.8.-спр.81.-арк.245; 4. ДАВО.-Ф. Р.-925. оп.8-спр.56.-арк.155; '5. Там же.-арк.136; 6. Там же; 7. Там же.-арк.162; 8. Полонська-Василенко Н. Історія України, В 2-х т.-Т.2.-К., 1992.-С.525; 9. Там же; 10. ДАВО.-Ф.Р.-925.-оп.8.-спр.56.-арк.-37; 11. Там же.-арк.38; 12. Там же.-спр.43.-арк.б; 13. Там же; 14. Там же.-арк. 43; 15. ЦДАГО України.-Ф.Р.-3402.-о.п.2.-спр.49.-арк.1-3; 16. ДАВО.-Ф.Р.-925.-оп.б.-спр.56.-арк.43; 17. Там же.-спр.43.-арк.37; 18. Там же.-арк.8; 19. Там же.-арк.4; 20. Яковлєва Л.В. Діяльність Постійної наради при РНК УРСР по боротьбі з бандитизмом у 1921-1923 рр. //УДЖ.-1991.-№8.-С.44; 21. ДАВО.-Ф.Р.-925.-оп.8.-спр.21.-арк.16; 22. ДАВО.-Ф.Р.-925-оп.8.-спр.56.-арк.38; 23. ДАВО. Там же.-спр.59.-арк.15; 24. Там же.-арк.16; 25. Там же.-арк.22; 26. Романчук О. Не у всьому чесні з собою //Дзвін.-1991.-№ 3.-С.94..

Ю.С. Степанчук

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ СЕЛЯН УКРАЇНИ ЩОДО ЇХ ГОСПОДАРСЬКОЇ СПРОМОЖНОСТІ В УМОВАХ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Питання про диференціацію сільського населення в доколгоспний період, особливо зараз, має важливe політичне, економічне та практичне значення. Сьогодні вже існує Указ Президента, на основі якого розпочинається реформування аграрно – промислового комплексу нашої держави¹.

Шукаючи шляхів виходу із кризового становища, в якому опинилося сільське господарство, та відтворюючи історичну справедливість, керівництво держави повертає сільськогосподарським виробникам їх природне право самостійно розпоряджатись землею та продуктами сільськогосподарського виробництва так, як дозволяють це робити товарно – грошові відносини в умовах ринкової економіки. Тільки в такій аграрній політиці держава вбачає вихід з тяжкої кризи.

Нерентабельність державних сільськогосподарських колективних підприємств за останні роки переконливо засвідчила, що цей шлях розвитку сільського господарства є хибним і навіть небезпечним. Це доводять і економічні відносини, що існували між державою та селянами – виробниками протягом 70 років радянської влади на Україні.

Позаринковість, директивність, виконання норм будь-якою ціною – все це отруїло сам дух селянства, змінило психологію, позбавило його принципу матеріальної зацікавленості і господарської самостійності.

У результаті така аграрна політика привела до матеріального та морального зубожіння українських селян, перетворивши їх в однорідну, політично та економічно неспроможну соціальну масу – колгоспників.

Революційні за своєю суттю перетворення на селі викликають останнім часом гострі дискусії в наукових колах. Одні автори продовжують доводити, що колгоспи і радгоспи далеко не розкрили своїх можливостей і за ними майбутнє. Інші вважають, що право на існування мають усі форми господарювання, але головною умовою їхнього існування має бути ефективність, здатність вивести сільське господарство з кризи. Проте більшість висловлює думку про те, що відмова від всеохоплюючої радгоспно – колгоспної системи і відродження індивідуальних господарств – це єдиний шлях, який приведе до задоволення потреб країни в продуктах сільського господарства.

У цьому плані заслуговує на увагу вивчення стану індивідуальних селянських господарств у доколгоспний період, зокрема, в роки нової економічної політики, коли вони були основними виробниками сільськогосподарської продукції в країні.

Глибоке дослідження, аналіз економічних та соціальних процесів, що відбувались в доколгоспному селі (соціального розшарування, ролі різних груп сільського населення у сільськогосподарському виробництві) дає можливість простежити, як без зайвих витрат і напруги можна перейти до нових, але таких давніх і самобутніх форм ведення сільського господарства, насильно припинених більшовиками.

Відомо, що в результаті встановлення в 1917 році більшовицької диктатури, націоналізації промисловості, залізниць, банків і землі була підірвана економічна база розвитку капіталістичних відносин в Російській імперії.

Відкинувши демократію та об'єктивні закони економічного розвитку, більшовики поклали початок новим тенденціям суспільно-економічного життя, визначивши таким чином долю багатьох суспільних груп і класів.

На селі націоналізація, за визначенням Леніна, означало “ передачу власності на землю державі, заборону всякої передачі землі, усунення всіх і всяких посередників між хазяйнующим на землі і власником землі - державою ”². Навіть в умовах нової економічної політики, земля вилучалась з товарного обігу і переставала бути об'єктом купівлі – продажу.

Диференціація селян, що інтенсивно поглибилася з введенням ринкових відносин в 1921 році, була характерним явищем для всіх регіонів тогочасної України. Це було викликано кількома обставинами. По-перше, окрім прошарки селянства, хоч їх абсолютна і відносна кількість значно зменшилася, були втягнуті в капіталістичні відносини найму – продажу. По-друге, так званий поділ землі не супроводжувався аналогічним звінчальним поділом робочої худоби та сільськогосподарського реманенту, і той, хто мав економічно життєздатне господарство, мав можливість збільшувати свій достаток через купівлю домашньої худоби та торгівлю зерном. По-третє, до початку масової колективізації розвиток сільського господарства відбувався за рахунок дрібних

товаровиробників і поширення товарно – грошових відносин на основні засоби виробництва, крім землі.³

Таким чином, вищезгадані обставини викликали цілком закономірне і природне явище – соціальне розшарування сільського населення. Виникли цілі групи і прошарки господарств, які, в першу чергу, розрізнялися між собою за ознаками господарсько – фінансової спроможності.

Для початку розглянемо родинний склад представників основних соціальних груп: бідняків, середняків, сільської буржуазії (т. зв. куркулів).

На основі гніздового перепису 1927 року встановлено, що середній розмір бідняцкої родини в Україні коливався від 2, 7 до 4,1 чоловік⁴. Вона мала у своєму складі від 1, 4 до 2 членів у робочому віці, з яких було 0,6 -0,9 чоловіків і 0,8-1,1 жінок. Чоловіків було менше, ніж жінок, що вказує на наявність значної кількості вдів серед селянської бідноти. Крім батьків, у бідняцькій родині було пересічно 1, 6 дітей віком до 17 років. У кожній третій родині бідняка був дорослий хлопець чи дівчина. Кожна четверта або п'ята бідняцька сім'я в своєму складі налічувала престарілих батька або матір. У 1927 році бідняцьких родинах проживало 17,72% селянського населення УРСР⁵(табл1).

Родина пересічного середняка налічувала від 4,1 до 6,1 чоловік, з них 2,2-2,9 осіб у робочому віці (чоловіків від 1 до 1, 4 , а жінок від 1, 2 до 1, 5"). Диспропорція між кількістю чоловіків і жінок хоча й спостерігається, але далеко не так різко, як бідняків. За своїм складом сім'я середняка була простою або малою: подружжя, двоє-трое дітей і віці до 16-17 років і один дорослий хлопець або доросла дівчина. У кожній другій або третій родині середняка жили престарілі маті або батько. У 1927 році у середняцьких родинах проживало 76, 8% селянського населення УРСР⁶.

Звичайно на одну дрібнокапіталістичну (багату) селянську родину припадало 6, 9 членів, у тому числі в робочому віці 3, 3 (чоловіків 1, 6 і жінок 1, 7). Сім'я мала троє дітей у віці до 16 - 17 років і дорослих сина або дочку. Дорослий син часто вже був одружений, або не відокремлений, тобто такі сім'ї часто були складними за своюєю структурою. У кожній п'ятій або шостій сім'ї цієї групи селян жили престарілі батьки. У 1927 році у дрібнокапіталістичних селянських родинах проживало 5, 48% селянського населення УРСР⁷.

Статистичні дані дають можливість визначити і основну вартість засобів виробництва в усіх типах селянських господарств того часу. Так, у господарствах селянської бідноти вартість засобів виробництва дорівнювала приблизно 200 карбованців, середняків 200-1600 карбованців, дрібнокапіталістичних – понад 1600 карбованців⁸.

Подана нижче таблиця характеризує селянські родини за групами та вартістю засобів виробництва в період нової економічної політики на Україні:

Таблиця 1

Групи селянських господарств за вартістю засобів виробництва	Пітома вага госпо- дарства	Звичайно на одну родину членів	Звичайно на одну родину			Пітома вага в селянському населенні
			Чолові- ків	Жінок	Усіх	
Без засобів виробництва	2,9	2,7	0,6	0,8	1,4	17,72
До 100 крб	10,5	3,6	0,8	1,1	1,9	
101-200 крб	10,52	4,1	0,8	1,1	2,0	
201-400 крб	21,7	4,6	0,9	1,2	2,2	
401-800 крб	32,2	5,3	1,0	1,3	2,5	76,8
801 -1600 крб	6,9	6,1	1,4	1,5	2,9	
1600 крб і більше	6,9	6,9	1,6	1,7	3,3	

Величезне значення в житті селянина відіграє земля – матеріальна основа сільськогосподарського виробництва. Від того, як забезпечене землею селянське господарство, значною мірою залежить ефективність сільського господарства, здатність його забезпечити населення продуктами харчування, а промисловість необхідною сировиною.

Вже в 1922 році на Україні виявилися результати проведених аграрних перетворень. Вони призвели до різкого зменшення кількості безпосівних господарств (в 4 рази), скорочення чисельності малопосівних (до 1 десятини посіву), збільшення середньопосівних (від 2 до 6 десятин) в 1,5 раза і скорочення багатопосівних (понад 9 десятин) у 2 рази⁹.

У наступний період відбувалось подальше зростання кількості середньопосівних господарств, але водночас накреслилася тенденція збільшення чисельності тих, ща мали найбільшу і найменшу посівну площину¹⁰.

Диференціацію селянських господарств за розмірами польового посіву можемо простежити за такими даними¹¹:

Таблиця 2.

Посівні групи	Роки						
	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927
Без посіву	16,3	3,5	3,2	4,4	4,4	6,2	6,2
3 посівом до 1дес	15,4	12,8	12,7	11,3	10,2	8,2	8,2
Від 1 до 2-х дес	16,4	23,5	23,7	22,4	21,1	19,0	19,0
2-3-х	11,9	21,3	19,6	19,9	19,6	19,8	19,8
3-4-х	8,4	13,0	12,9	13,4	13,6	14,4	14,4
4-6-х	10,7	14,3	13,7	14,3	15,0	16,0	16,0
6-9-х	8,4	6,6	8,3	8,3	9,1	9,5	9,5
9-3-х	6,9	3,8	4,6	4,6	5,3	5,4	5,4
понад 15	5,6	1,2	1,3	1,4	1,7	1,8	1,5

Поряд з розмірами посу, однією з важливих економічних ознак соціальної диференціації на селі була наявність робочої худоби у селянському господарстві – коней та волів. Селянин, який не мав їх, втрачав можливість вести самостійно господарство. Нижче показано групи селянських господарств України за забезпеченістю робочою худобою у процентному відношенні¹²:

Таблиця 3.

Селянські господарства	Роки					
	1923	1924	1925	1926	1927	1928
без роб. худоби	46,53	45,50	45,70	44,67	42,10	39,50
з 1 голов. худоби	32,76	30,96	32,20	30,68	30,40	33,76
з 2 головами	17,99	20,49	19,29	21,29	23,25	23,67
з 3 головами	1,72	2,02	1,82	2,07	2,28	2,08
з 4 і більше	0,90	1,03	0,99	1,29	1,37	0,92

Як бачимо, за цим показником на селі відбувались порівняно менші зміни. Проте наявність великої кількості бідняцьких господарств значною мірою пояснюється невигідністю для малоземельних селян утримування навіть одного коня чи вола, це коштувало б набагато більше, ніж становив прибуток від їх праці. Важливим чинником у сільському господарстві є реманент, без якого неможливе виробництво сільськогосподарської продукції.

Розподіл реманенту за соціально – груповими структурами селянських господарств видно з нижченаведеної таблиці¹³:

Таблиця 4.

Групи селянських господарств за вартістю засобів виробництва	Наявних Господарств в%, від загальної чисельності	Вартість ремонту у %, від загалу	В тому числі			Вартість ремонту в перерахунку на одне господарство, крб
			Вартість знарядь для обробки ґрунту %	Вартість збиральних машин, %	Вартість молотарок і віялок, %	
Без засобів виробництва та засобами до 200 крб	23,7	1,2	1,6	0,4	0,5	4,2
Із засобами до 201-1600 крб	72,3	77,6	85,1	65,2	55,4	88,5
Більше 1600 крб на двір	4,0	21,2	13,3	34,4	44,1	441,5

Так, селянські господарства без засобів виробництва і з засобами вартістю до 200 карбованців на двір, тобто бідняки, володіли лише 1,2% реманенту. На одне господарство припадало в 1927 році лише 4,2 карбованці.

Селянські господарства з вартістю засобів виробництва від 201 до 1600 карбованців на двір, тобто середняки, утримували 77,6% сільськогосподарського реманенту. У цій групі кількість господарств і кількість реманенту приблизно дорівнювали один одному.

Дрібнокапіталістичні селянські господарства з вартістю засобів виробництва понад 1600 карбованців на двір володіли 21,2 % сільськогосподарського реманенту, зокрема, їм належало: 34,4% збиральних машин, 44,1% молотарок та віялок. На одне дрібнокапіталістичне господарство в 1927 році припадало 441,5 карбованців реманенту, тобто в 100 разів більше, ніж у пересічному бідняцькому господарстві.

Глибока диференціація селянських господарств за реманентом, привела до широкого розповсюдження арендних відносин. У 1927 році власним реманентом обробляли землю лише 32,1% господарств, найманим 36,7%, супрягою користувалося 31,2% дворів¹⁴.

Здебільшого власним реманентом обробляли землю багатопосівні, а найманим малопосівні двори. Найбільша питома вага супряжних господарств зустрічається серед середньопосівних¹⁵.

Таким чином, середняк був центральною фігурою в доколгоспному селі. Йому належало майже 80% загальної вартості засобів виробництва. Господарства середняків були більш стабільними порівняно з іншими соціальними групами.

До середини 20-х років селяни "витягнули" сільське господарство з кризи, а в наступні роки валова продукція рільництва і тваринництва навіть перевищила дореволюційний рівень. Зріс матеріальний достаток селянства. Все це свідчить про життєздатність індивідуальних селянських господарств, про їх спроможність до швидкого відновлення і відтворення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- 1.Указ Президента "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки." // Урядовий вісник. - 1999. - 3 грудня; 2.Ленін В.І. Повне зібрання творів. - Т.5 . - С.224; 3. Калініченко В.В. Демографічна характеристика селянського населення в період нової економічної політики. - Харків. - 1997. -С.71; 4. Збірник статистично – економічних відомостей сільське господарство України - Харків.-1929.-С.29 -31; 5. Там же. - С.32; 6. Там же. - С.36; 7.Там же; 8.Калініченко В.В Демографічна характеристика селянського населення в період нової економічної політики. - Харків. -

1997. –С.91; 9. Денисовець П.М. Диференціація селянства України в умовах нової економічної політики //Український історичний журнал. -1968. №1.-С.28; 10. Там же. – С.29; 11. Динаміка народного господарства України. – Харків. -1926. – С.6; 13. Збірник статистично – економічних відомостей про сільське господарство України. – Харків. – 1929. – С.64; 14. Там же. – С.66; 15. Там же. - С.67.

А.М. Тростогон

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ВЗАЄМОВІДНОСИН УКРАЇНСЬКОГО МІСТА І СЕЛА В 20-І РОКИ ХХ ст.

Українська держава сьогодні переживає складний період формування нових суспільно-політичних та економічних відносин, невід'ємною частиною яких є реформування і міста, і села. Останні Укази Президента країни, що стосуються реорганізації землекористування, викликали неоднозначну реакцію громадян. І це не дивно. За тривалий час панування радянської системи в свідомості людей чітко закарбувалось негативне ставлення до приватної власності, індивідуального господарства, типу фермерського тощо.

Враховуючи особливості економічного розвитку України, розуміємо, що від радикальних змін в сільському господарстві залежить майбутнє нашої держави, життя людей у новому столітті. Практика соціалістичного будівництва на селі, особливо в 20-і роки, викликає у дослідників великий інтерес тому, що сучасні політичні партії і рухи пропонують різні програми і "рецепти" виходу держави із кризи, але для цього потрібно добре знати минуле, врахувати позитивний досвід і робити аналіз помилок, щоб уникнути їх повторення.

Сьогодні багато фактів нашої історії оцінюються інакше, більш об'єктивно і зважено, тому що реальна історична дійсність виявляється набагато складнішою, ніж стали уявлення про неї. І оцінювати минуле аж ніяк не можна за методом "або чорне, або біле".

20-і роки нашого століття продемонстрували прагнення більшовицького керівництва застосувати нові форми і методи в розвитку міста і села, почали проводитись реформи, в основу яких було покладено принципи нової економічної політики. НЕП виявив неспроможність радянського уряду здійснити безпосередній перехід до комунізму. Більшовики намагались нарешті врахувати економічну природу селянана як трудівника і, одночасно, власника, зацікавити його в піднесенні сільського господарства. Однак в 1921 році широкорозрекламований неп так і не прийшов в українське село. Обсяги податків залишались високими, а засуха і неврожай, що охопили південні степові райони, привели до голоду в Україні 1921/22 років. У зверненнях губвиконкомів та комісій допомоги голодуючим вказувалось на жахливі наслідки голодомору, так, в Донбасі "голодувало до п'ятисот тисяч чоловік"¹, а тим часом, Ленін у записці політбюро ЦК РКП(б) про продовольчу роботу на Україні наголошував, що ЦК КПУ повинен забезпечити повний збір продовольства на Україні, тобто 100 відсотків, "що має для РСФСР абсолютне корінне значення..."². Про важке становище на півдні України сигналізував Голова ВУЦВК Г.Петровський, зауважуючи, що гинуть не тільки селяни, але й робітники великої промисловості³.

Криза сільського господарства, розруха, голод вимагали від українського селянства неймовірних зусиль для подолання цих явищ. Державна допомога істотно не вплинула на стан сільського господарства і основний внесок у відбудову зробило саме селянство, яке без вагань обрало індивідуальну форму господарювання. Радянське керівництво прагнуло також за допомогою нової економічної політики змінити союз робітничого класу і селянства, який вважався "особливою формою класового співробітництва, заснованого на спільноті корінних політичних і економічних інтересів цих класів у буржуазно-демократичних і соціалістичних революціях, ...у будівництві соціалістичного суспільства"⁴. На думку Леніна, "... у цьому союзі – вся головна сила і опора радянської